

Д. Суханова,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ЇЇ СПІВВІДНОШЕННЯ З МІЖНАРОДНИМИ І НАЦІОНАЛЬНИМИ ПРАВОВИМИ СИСТЕМАМИ

Актуальність цього питання продиктована необхідністю гармонізації законодавства України до правової системи Європейського союзу (далі ЄС) у зв'язку з євроінтеграційним курсом нашої країни. У зв'язку з цим перед науковцями постала низка проблем, зокрема, щодо змісту та наслідків взаємодії різних правових систем, єдність і відмінності функціонування, спрямованість їх розвитку, співвідношення з міжнародними і національними правовими системами. Актуальним є і з'ясування природи та специфіки взаємодії правової системи ЄС з правовими системами різних рівнів, що існують в сучасному світі, формування уявлення про характер та механізми взаємодії між правовими системами ЄС, національними правовими системами та міжнародним правом. Дослідження механізмів взаємодії та взаємовпливу правової системи ЄС, міжнародного права, національних правових систем є необхідним для встановлення змісту трансформаційних процесів у правовій системі України в умовах глобалізації та правової уніфікації.

Метою цієї статті є визначення особливостей правової системи ЄС та її співвідношення з міжнародними і національними правовими системами.

Безпосередньому дослідженню аспектів правової системи, у тому

числі особливостям правової системи Європейського Союзу, а також співвідношенню національних, міждержавних і міжнародних правових систем присвятили наукові праці І.П. Бахновська, Ю.Ю. Білас, Т.М. Дашковська, О.В. Зайчук, М.І. Козюбра, В.В. Колесніченко, А.М. Колодій, І.М. Лубко, Л.А. Луць, В.І. Муравйов, Н.М. Оніщенко, С.П. Погребняк, А.А. Пухтецька, О.Ф. Скакун, О.В. Старчук, О.В. Стрельцова, О.Д. Тихомиров, О.О. Уварова, М.Г. Хаустова, І.В. Яковюк, К.В. Яловий та ін.

Для визначення правової системи ЄС перш за все необхідно звернутися до визначення самого поняття «правова система». Правова система – це сформована під впливом об'єктивних закономірностей розвитку певного суспільства сукупність усіх його правових явищ, які перебувають у сталих зв'язках між собою та іншими соціальними явищами, що забезпечує її цілісність, розвиток та правонаступність [1, с. 517].

Право існує, формується й функціонує у вигляді правової системи. Відповідно і правову систему можна розуміти як цілісний і структурований комплекс правових явищ, що функціонує для врегулювання суспільних відносин, досягнення певного соціально значимого результату [2, с. 34]. Традиційно еле-

менти правової системи групують у кілька підсистем: 1) інституційну (суб'єкти права, що утворюють правову систему); 2) нормативну (норми і принципи права, система джерел права); 3) ідеологічну (праворозуміння, правосвідомість, правова культура, правова наука); 4) функціональну (нормотворчість, правореалізація, правозастосування, правовідносини, судова та інша юридична практика); 5) результативну (результат дії права, стан правопорядку в суспільстві) [2, с. 29]. М. Г. Хаустова говорячи про правову систему вказує, що її можна визначити як об'єктивне, історично законмірне правове явище, що включає в себе взаємозалежні, взаємообумовлені і взаємодіючі компоненти: право і законодавство, що втілює його, юридичні установи і юридичну практику, суб'єктивні права й обов'язки, правовідносини, правову ідеологію й інше [3, с. 72-73].

Розглядаючи питання правової системи ЄС, необхідно звернути увагу на наступні правові позиції. Право ЄС формувалося під впливом правової теорії і практики, властивих національним правовим системам держав – членів європейських співтовариств і міжнародному праву. Воно з самого початку було підпорядковане завданням, що постали перед співтовариствами, а згодом Союзом, і мало на меті ефективно забезпечення вирішення цих завдань.

Право Європейського Союзу є специфічним правопорядком, що склалася на стику міжнародного права і внутрішньодержавного права держав-членів Європейського Союзу, що володіє самостійними джерелами і принципами. Права Європейського Союзу підтверджується рішеннями Суду Європейського Союзу [4, с. 44]. Під європейським правом (або правом Євросоюзу) розуміють правову систему, норми якої регулюють взаємовідносини, що складаються в ході інтеграційних процесів в рамках

Європейських Співтовариств і Євросоюзу [5, с. 33].

Право Європейського Союзу являє собою унікальну правову систему, яка діє паралельно із національною, тобто поряд із законодавством держав-членів ЄС. Правова система Євросоюзу – це самостійна автономна регіональна правова система, яка базується на інтеграційному праві, створеному інститутами Союзу, і європейській системі захисту прав людини, яка хоча і діє стосовно більш широкого кола країн – держав-членів Ради Європи, однак після уточнень, внесених Лісабонськими договорами щодо приєднання до європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, є частиною правопорядку ЄС [6, с. 230].

У цьому зв'язку доречно навести аргументацію Ю. П. Битяка, що для правової системи ЄС характерний механізм детермінації, який ми зустрічаємо у національних правових систем: існує внутрішній взаємозв'язок і взаємообумовленість її елементів; при цьому генетичний зв'язок елементів правової системи визначається не зовнішніми факторами, а внутрішньою системою дерермінації (потребами інтеграції), взаємообумовленістю її компонентів [7, с. 194-195].

Європейське право є самостійною правовою системою, його не можливо ототожнити ні з міжнародним правом ні з національним правом держав-членів. У цьому зв'язку доречно навести наступну аргументацію: «аргумент особливої природи права Європейського союзу, в рішенні по справі «Ван Генд проти Нідерландів» зазначено: «...держави-члени визнають право співтовариства джерелом до якого їх громадяни можуть звертатися в таких судах. Ще більш визначено стосовно цього питання висловився суд в наступних своїх рішеннях. Так, в справі «Коста проти ENEL» зазначено, що: «... на відміну від звичайних міжнародних договорів Договір Європейського союзу ство-

рив свою власну правову систему...» Ще більш ґрунтовно суд аргументує самостійність Європейської правової системи, в своїх подальших рішеннях» [8, с. 13].

З наведених визначень, можна зробити наступні висновки. Хоча правова система ЄС не є аналогом ані національної правової системи, ані правовою системою міжнародного права, та все ж визначення її поняття і структури слід проводити за аналогією саме з національною правовою системою, з якою в неї значно більше спільних рис (поряд з економічною, політичною системами вона є різновидом соціальної системи; вона формується в межах певного інтеграційного об'єднання; правова система складається з різнорідних елементів, які знаходяться у взаємозв'язку і взаємодії; їй притаманна цілісність; вона має відносно стійкий характер у часі; характеризується певним ступенем розвитку і формується під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників, що є унікальними для кожного інтеграційного об'єднання). Отже, правову систему Європейського Союзу можна визначити, як сформовану в результаті інтеграційного процесу сукупність взаємодіючих між собою правових явищ, що забезпечують регулювання суспільних відносин, що виходять за межі національної компетенції держав-членів [7, с. 197].

Проблема співвідношення та взаємодії міжнародного права та права ЄС викликає помітний науково-практичний інтерес ще й тому, що не отримала (на відміну від проблеми співвідношення права ЄС з національним правом держав-членів) чітко визначеної правової позиції ні в установчих договорах ЄС, ні в рішеннях Суду ЄС. Тому пошук відповідей має ґрунтуватись на основі розроблених доктринальних підходів та набутого практичного досвіду [9, с. 188-189].

Як влучно стверджує М.І. Козюбра однією з характерних ознак процесів глобалізації в правовій сфері є зроста-

ючий вплив міжнародного права і міжнародних правових систем на національне право, національні правові системи та їх сім'ї [10, с. 3]. Напрями та способи цього впливу залежать від співвідношення між національним і міжнародним правом, що, значною мірою визначається тим, якої концепції співвідношення між ними дотримуються ті чи інші держави. Відомо, що в міжнародному праві існує дві основні концепції (теорії) взаємодії міжнародного і національного права – дуалістична і моністична. Від обрання певною державою дуалістичної чи моністичної концепції співвідношення міжнародного та національного права залежить статус міжнародних договорів та їх місце в національній правовій системі. В державах, які дотримуються дуалістичної теорії, міжнародні договори за своїм статусом прирівнюються до нормативно-правового акту, який трансформується (імплементується) в національну правову систему. Держави, які обрали моністичну теорію, мають складнішу ситуацію із визначенням статусу міжнародних договорів [10, с. 3-5].

З цього приводу слід звернути увагу на той факт, що право ЄС в його сучасному стані перетворилося на універсальний шаблон для упорядкування суспільного життя не лише 28 держав-членів, але й для країн-кандидатів та держав-сусідів, а також певною мірою виступає взірцем для країн, що прагнуть підтримувати з ЄС тісні взаємовідносини. Воно представляє собою багатогранну систему права, яка пронизує собою всі сфери правового регулювання, де національні уряди зазвичай діють в інтересах захисту публічних інтересів, і насправді виступає загальним правовим порядком для народів і держав Європи. Якщо міжнародне і національне право, як правило, мають справу з відмінними предметами правового регулювання, то право ЄС і національне право звертаються до проблем, які є аналогічними. Фак-

тично ці дві системи існують не як відокремлені правові сфери, а виступають як цілісна, багаторівнева система. Європейське право значною мірою нагадує національне тим, що здатне спрямовувати розвиток суспільного життя і певною мірою контролювати його в цілому і політичну владу, зокрема. Хоча безумовно слід визнати, що воно ще достатньо далеко від того стану, щоб управляти політичним життям в середині Союзу в тій мірі, в якій це здатне робити національне право [6, с. 236].

Отже, осмислюючи значення і природу права Європейського Союзу, Лубко І. М. вказує, що своїм походженням воно зобов'язане саме міжнародному праву. Доказом цьому твердженню є той достовірний факт, який вказує, що спосіб утворення норм первинного та вторинного права (установчих договорів і односторонніх актів інститутів Союзу) носить міжнародно-правовий характер. Проте, сфера їхньої дії виходить за традиційні рамки міжнародного публічного права. Справді, суб'єктами права ЄС, незважаючи на його міжнародно-правове походження, є не тільки держави-члени, але й фізичні та юридичні особи цих держав, що не характерно (за певними винятками) для міжнародного публічного права. Міжнародне право та право Євросоюзу тісно взаємодіють та співвідносяться між собою. Основні принципи міжнародного права, норми багатьох універсальних, багатосторонніх та двосторонніх міжнародних угод спільноти стали складовою частиною права Євросоюзу. А з розширенням участі європейських інтеграційних організацій у міжнародних відносинах зростає вплив міжнародного права на право Євросоюзу [9, с. 193].

М. І Козюбра у зв'язку з цим підкреслює, що як і право загалом та міжнародне право, зокрема, правова система ЄС ґрунтується на спільних для всіх правових систем фундаментальних принципах права – справед-

ливості, рівності, гуманізмі, конкретизованих в положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та інших присвячених їм міжнародних пактах, а також в установчих документах співтовариств та ЄС. Від фундаментальних (основоположних) принципів права, які визначають підпорядкованість правової системи ЄС загальній меті права, зумовлюють його сутність, слід відрізнити принципи, що регулюють взаємовідносини права ЄС з національним правом держав – членів ЄС, а також принципи, на яких ґрунтується його діяльність як регіонального міждержавного об'єднання [11, с. 354-355].

З цього приводу слід тільки додати, що, як справедливо зазначає М. І Козюбра вищевказані принципи є результатом пристосування певних вже відомих праву принципів до потреб і інтересів Союзу (переважно завдяки рішенням Суду ЄС). Серед них слід назвати: • принцип пріоритетності права ЄС (в літературі він частіше іменується принципом верховенства права ЄС) щодо внутрішнього права держав-членів. На відміну від співвідношення міжнародного і національного права, яке, як зазначалося, різними державами продовжує вирішуватися по-різному (хоч і з помітною тенденцією до пріоритетності міжнародного права), принцип верховенства права ЄС перед нормами національного права є загалом беззаперечним: норми права ЄС мають переважну юридичну силу щодо норм національного права держав-членів у разі виникнення колізій між ними. Спроби деяких держав-членів та їх судів обмежити принцип верховенства права ЄС, вилучивши з дії цього принципу принаймні положення національних конституцій (за аналогією з переважною більшістю держав, що не є членами ЄС) були рішуче відкинуті Судом ЄС; • принцип прямої дії права ЄС, який означає, що нормативно-правові акти Союзу застосовуються національними органами

і судами держав-членів безпосередньо, незалежно від того, трансформовані (імплементовані) вони в національне законодавство чи ні. Це прямо впливає з установчих договорів, зокрема, із статті 189 Договору про Європейський Союз [11, с. 355-356].

Отже, правову систему ЄС можна визначити як сукупність правових явищ, сформованих у результаті європейської інтеграції, які через свою взаємодію гарантують регулювання суспільних відносин у межах ЄС. Вищезазначені принципи відрізняють правову систему ЄС від міжнародних правових систем, які регулюють переважно відносини між державами, а також відокремлюють від національних правових систем тим, що передбачають включення в процес функціонування права ЄС самих громадян ЄС. Громадяни ЄС отримують як нові права, що впливають з установчих та інших документів співтовариств ЄС, так і можливість звертатися за захистом цих прав в Суді ЄС та національних судах.

Унікальність права ЄС та його правової системи полягає також у їх структурі, джерелах права, сферах його застосування, механізмах правотворчості тощо. В рамках унікальної правової системи ЄС з'являються нові способи захисту прав людини, юридичних осіб та держав, від наднаціональних інститутів і інституційних органів Європейського Союзу через створення демократичних правових інструментів, які дозволяють спостерігати за процесами інтеграції та глобалізації з інтересами держав. Зазначені висновки показують, що відповідні риси правової системи ЄС відрізняють її як від національних, так і від міжнародних правових систем.

Наукову статтю присвячено характеристиці особливостей правової системи ЄС. Визначено, що правова система ЄС є специфічним правопорядком, що склалася на стику міжнародного права

і внутрішньодержавного права держав-членів Європейського Союзу, що володіє самостійними джерелами і принципами права. Правова система ЄС змінювалася протягом її розвитку. Відправною точкою розвитку права ЄС послужив міжнародно-правовий договір – Договір про заснування ЄСВС. Правова система ЄС виникла як міжнародно-правової феномен.

Особливу увагу приділено співвідношенню правової системи ЄС з міжнародними і національними правовими системами. Осмислюючи значення і природу правової системи ЄС, підкреслено, що своїм походженням вона зобов'язана саме міжнародному праву. Міжнародна правова система та правова система ЄС тісно взаємодіють та співвідносяться між собою. Основні принципи міжнародного права, норми багатьох універсальних, багатосторонніх та двосторонніх міжнародних угод спільноти стали складовою частиною права Євро-союзу. Крім того, вплив міжнародного права на правову систему ЄС посилюється зі зростанням участі європейських інтеграційних організацій у міжнародних відносинах. Підкреслено, що взаємодія між правовою системою ЄС та міжнародним правом сприятиме не тільки глибшому розумінню її специфіки, але й вирішенню питань щодо сфер і характеру взаємопроникнення норм обох систем права. Проблема співвідношення та взаємодії міжнародної правової системи та правової системи ЄС викликає помітний інтерес ще й тому, що не отримала чітко визначеної правової позиції ні в установчих договорах ЄС, ні в рішеннях Суду ЄС.

Особливу увагу приділено співвідношенню правової системи ЄС з національними правовими системами. Правовий механізм взаємодії права ЄС та правових систем держав-членів можна визначити

як систему правових засобів, що сприяють узгодженому, гармонійному функціонуванню міждержавних та національних правових систем у межах єдиного правового простору. Правовий механізм взаємодії права Європейського Союзу та його держав-учасниць базується на закріплених в установчих договорах принципах, доповнених та інтерпретованих актами вторинного права і практикою Суду ЄС. У взаємодії правової системи Євросоюзу з національними правовими системами держав-учасниць основними способами є гармонізація і уніфікація законодавства., які забезпечують дієвість принципів верховенства права та прямої дії.

Ключові слова: правова система ЄС, національна правова система, національна правова система, загальноновизнані норми міжнародного права.

Sukhanova D. Peculiarities of the legal system of the European Union and its relationship with international and national legal systems

The article focuses on the peculiarities of the EU legal system. The author establishes that the EU legal system is a specific legal order formed at the intersection of international law and national law of the EU Member States, where independent sources and principles of law operate. The EU legal system has evolved over the course of its development. The starting point for the development of the EU legal system was an international legal treaty – the Treaty establishing the European Economic and Monetary Union. The EU legal system has become an international legal phenomenon.

The article pays special attention to the correlation of the EU legal system with international and national legal systems. The author emphasizes that the EU legal system owes its origin to international law. The international

legal system and the EU legal system closely interact and correlate with each other. The basic principles of international law and the norms of many universal, multilateral and bilateral international agreements of the community have become an integral part of the law of the European Union. Moreover, the influence of international law on the EU legal system is increasing with the growing participation of European integration organizations in international relations. It is emphasized that interaction between the EU legal system and the international system of law will contribute not only to a deeper understanding of its specifics, but also to resolving issues related to the scope and nature of interpenetration of the rules of both systems of law. The issue of correlation and interaction between the international legal system and the EU legal system is of considerable interest also because it has not received a clearly defined legal position in the EU founding treaties.

Particular attention is paid to the relationship between the EU legal system and national legal systems. The legal mechanism of interaction between the EU legal system and the legal systems of the Member States can be defined as a system of legal means that facilitate the coordinated, harmonious functioning of interstate and national legal systems within a single legal space. The legal mechanism for the interaction of the law of the European Union and its member states is based on the principles enshrined in the founding treaties, supplemented and interpreted by secondary legislation and the case law of the Court of Justice of the European Union. In the interaction of the EU legal system with the national legal systems of the Member States, the main methods are harmonization and unification of legislation.

Key words: EU legal system, national legal system, national legal system, generally accepted rules of international law.

Література

1. Хаустова М. Г. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні / М. Г. Хаустова. Х.: Право, 2008. 160 с.

2. Богачова Л. Л. Правова система України: сучасний стан та тенденції розвитку. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2021. С. 22-30. URI: http://www.lsej.org.ua/4_2021/6.pdf (дата звернення: 29.02.2024).

3. Хаустова М. Г. Концепція правової системи : становлення та розвиток. *Науковий Вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. Збірник наукових праць. Випуск 4. Том 1. 2014. С. 71-77

4. Ковалів М. В., Тимчишин Т. М., Ніканорова О. В. Основи права Європейського Союзу: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 212 с. С. 44-68. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3227/1/%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%92%20%D0%9C.%D0%92.--%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0....%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA-.pdf> (дата звернення: 07.02.2024).

5. Богачова Л. Л. Вплив європейського права на розвиток національних правових систем. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Випуск 18. 2009. С. 33-44.

6. Яковюк І.В. Правові основи європейської інтеграції та її вплив на державно-правовий розвиток України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2014. 474 с.

7. Битяк Ю. П. Європейський правовий простір і правова система ЄС: співвідношення категорій / Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк // *Правова доктрина основа формування правової системи держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України», Харків, 2013. С. 194–197. URI: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/7171> (дата звернення: 07.02.2024).*

8. Взаємодія правової системи ЄС з іншими правовими системами : навч. – метод. посіб. для аспірантів спец. 293 «Міжнародне право» [Електронне видання] / укл.: О. О. Сурілова, Ю. Ю. Акіменко ; за ред. Х. Н. Бехруза ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса : Фенікс, 2022. <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/23441/%D0%92%D0%97%D0%90%D0%84%D0%9C%D0%9E%D0%94%D0%86%D0%AF%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%87%20%D0%A1%D0%98%D0%A1-%D0%A2%D0%95%D0%9C%D0%98%20%D0%84%D0%A1%20%D0%97%20%D0%86%> (дата звернення: 27.01.2024).

9. Лубко І. М. Міжнародне право і право Європейського Союзу: співвідношення та взаємодія. *Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави [зб. мат. III-ї Всеукраїнської наук.практ. інтернет-конф., Черкаси, 21 трав. 2020 р.] / ред. кол. : Г. А. Волошкевич (відп. ред.), В. М. Мойсієнко, Ю. С. Кононенко. С. 186-195.*

10. Козюбра М. І. Співвідношення національних і міжнародних правових систем. *Наукові записки НаУКМА*. 2016. Том 181. *Юридичні науки*. С. 3–11.

11. *Загальна теорія права : Підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. К. : Ваіте, 2015. 392 с.*